

Liljana Rihter

Pregled dejavnosti raziskovanja v kontekstu izobraževanja za socialno delo v Sloveniji

Raziskovalna dejavnost v povezavi z izobraževanjem za socialno delo v Sloveniji ima petdesetletno tradicijo. V tem času je bilo izvedenih več kot 170 raziskovalnih in razvojnih projektov, ki so pomembno (so)vplivali na razvoj prakse in teorije socialnega dela in izobraževanja za socialno delo. Smernice in globalni standardi za izobraževanje za socialno delo dajejo raziskovanju velik pomen. Analiza opravljenega raziskovalnega in razvojnega dela (tem, namena, populacij, virov financiranja) od leta 1969 kaže, da upoštevamo te smernice. Z raziskovalno-razvojno dejavnostjo smo se raziskovalke in raziskovalci poleg temeljnega namena – razvijati prakso in teorijo socialnega dela – ukvarjali tudi s širšimi družbenimi in političnimi temami (socialno varstvo in socialna politika) in z družbenim položajem populacij, ki so uporabniki socialnovarstvenih storitev. Ugotovitve raziskav so omogočale razvijanje študijskih vsebin in prilagajanje študija socialnega dela aktualnim razmeram v družbi. V času prevladujočega neoliberalizma sta nujna znanstveno raziskovanje in refleksija o družbenem kontekstu, a sta velikokrat otežena že zaradi prevladujočega načina financiranja raziskovalne dejavnosti na podlagi razpisanih tem, ki jih določijo odločevalci, to pa ne sovпада nujno z zaznanimi potrebami ali interesom raziskovalk in raziskovalcev.

Gljučne besede: socialno varstvo, socialna politika, Fakulteta za socialno delo, raziskovalne teme, študijski program, financiranje.

Doc. dr. Liljana Rihter je zaposlena kot visokošolska učiteljica in raziskovalka na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani. Kontakt: liljana.rihter@fsd.uni-lj.si.

An overview of research activities in the context of social work education in Slovenia

Research in connection with social work education in Slovenia has been in existence for fifty years. During that period, over 170 research and development projects have been carried out that have significantly (co)influenced the development of social work practice and theory and social work education. The guidelines and global standards for social work education give great importance to research. An analysis of the research and development work (themes, purposes, populations, funding) performed since 1969 shows that we (social work educational institution) follow these guidelines. In addition to the basic purpose – to develop the practice and theory of social work – we have also been engaged in broader social and political topics (social protection and social policy) and the social status of populations who use social welfare services. The research findings enabled the development of study contents and the adaptation of social work studies to the current situation in society. In the prevailing period of neo-liberalism, scientific research and reflection on the social context are urgently needed, which is often hindered by the predominant way of financing research activity on the basis of the set topics decided by decision-makers, which does not necessarily coincide with the perceived needs or interests of researchers.

Key words: social protection, social policy, Faculty of Social Work, research topics, study programme, financing.

Liljana Rihter, PhD, is an Assistant Professor and researcher at the Faculty of Social Work, University of Ljubljana. Contact: liljana.rihter@fsd.uni-lj.si.

Uvod

Letu 2019 na Fakulteti za socialno delo obeležujemo petdeset let od prvega formalnega raziskovalnega projekta. Posamezne raziskovalne aktivnosti so sicer potekale že od začetka izobraževanja za socialno delo v obliki zaključnih del študentk in študentov, kot razne analize, ki so jih socialne delavke in socialni

delavci opravljali v praksi, in kot raziskovanje, ki so ga opravljali učiteljice in učitelji za namene študijskega procesa in oblikovanja vsebin predmetov, ki so jih poučevali (Mesec in Rihter, 2011). Skoraj petnajst let po začetku izobraževanja za socialno delo, leta 1969, je bila izvedena prva raziskava: »Možnosti za uvedbo prostovoljnih sodelavcev v socialno delo« (Kunič, 2011). Od tedaj je bilo izvedenih 172 raziskovalnih in razvojnih projektov, ki so pomembno (so)vplivali na razvoj prakse in teorije socialnega dela in na razvoj kurikula izobraževanja za socialno delo.

Dejavnost raziskovanja je ena od tradicionalnih zahtev, ko govorimo o vzpostavitvi in razvoju znanstvenih disciplin (Mesec, 1997; Alston in Bowles, 2003). Razvoj znanosti, ki so povezane s praktičnim delovanjem (kot je to značilno za socialno delo), naj bi vključeval ravnovesje med ustvarjanjem znanja (raziskovanje), prenosom znanja (izobraževanje) in uporabo znanja (praksa) (Lyons, 2000). Čeprav je ob začetkih razvoja znanost socialnega dela izhajala iz raziskovalnih tradicij drugih družboslovnih in humanističnih znanosti (predvsem sociologije, psihologije, antropologije), je postopno razvila prilagojene metode in strategije raziskovanja in s tem pripomogla k razvoju lastnih teorij in prakse (Mesec, 1997; Alston in Bowles, 2003).

Lorenz (2017) ugotavlja, da so dejavnosti izobraževanja na področju socialnega dela v svetu oz. metode praktičnega dela, ki jih poučujemo, znanstveno utemeljene na podlagi raziskav, ki temeljijo na različnih paradigmah (od pozitivističnih, konstruktivističnih, emancipacijskih ipd.). Ob tem pa navaja, da ugotovitve, ki jih ponuja znanost socialnega dela (teorije, koncepti, metode), niso vedno prenesene v prakso, sploh v tistih državah, kjer socialno politiko določa neoliberalna ideologija. V svetu zato ravnovesja med raziskovanjem, izobraževanjem in prenosom v prakso ne opazimo povsod (Ponnuswami in Harris, 2017).

Lyons (2000, str. 435) ta manko prenosa v prakso oz. manjši poudarek na pomenu raziskovalnih ugotovitev na področju socialnega dela pojasnjuje s Habermasovo ugotovitvijo, da se znanju, izpeljanem iz pozitivistične epistemologije, že dolgo pripisuje prednost v primerjavi z znanjem, ki izhaja iz emancipacijskih pristopov k raziskovanju in oblikovanju znanja. Alston in Bowles (2003) pa emancipacijske pristope opredeljujeta kot temeljne v socialnem delu, saj omogočajo, da raziskovalne probleme definiramo »od spodaj«, z vidika pogleda ljudi, ki so bili prej zgolj objekti raziskovanja, in jim tako zagotovimo glas in pripomoremo k povečanju njihove moči.

Lorenz (2017) navaja, da so že pionirji izobraževanja in raziskovanja v socialnem delu opozarjali na neenaka razmerja moči, namenjali pozornost potrebam ljudi, skupin in skupnosti ter se zavzemali za človekove pravice in socialno pravičnost, ki sta temeljni načeli socialnega dela (IASSW, b.d.b.). Omenjena načela socialnega dela in pristopi raziskovanja v socialnem delu omogočajo, da so raziskovalne ugotovitve lahko podlaga socialnim politikam, ki bi bile utemeljene na potrebah ljudi, in omogočajo predloge za razvoj takih ukrepov in metod, ki bi tem ljudem pomagali in jih podpirali.

Čeprav je v izobraževanju za socialno delo v različnih delih sveta opaziti različne oblike in različne poudarke, odvisne od družbenega konteksta in tradicije (Lyons, 2000; Blakemore in Howard, 2015; Gredig in Bartelsen-Raemy, 2018), pa večinoma, tako kot v Sloveniji, upoštevajo nekatere skupne smernice in globalne standarde za izobraževanje v socialnem delu (IASSW, b.d.a.). V njih ima raziskovanje pomembno mesto tako z vidika učiteljic in učiteljev (ki morajo skrbeti za delo v skladu z vrednotami socialnega dela in etičnimi načeli v okviru poučevanja, dela v praksi, supervizije, raziskovanja in objavljanja) kot z vidika študentk in študentov (ki jim je treba zagotoviti znanja in spretnosti raziskovanja v socialnem delu, tudi etično uporabo različnih paradig v raziskovanju in kritično uporabo raziskovalnih ugotovitev in drugih znanstvenih virov).

Na podlagi zgodovinskega pregleda izobraževanja za socialno delo v Sloveniji je opaziti, da se je znanost socialnega dela razvijala postopno in da so učitelji razvijali lastne predmete in znanja, ki so temeljila na raziskovalnem delu (Zaviršek, 2005; Leskošek in Zaviršek, 2005). Flaker (2005) pri tem kot ključna pristopa v raziskovanju, ki sta pripomogla k razvoju praktičnih metod, konceptov in znanstvenih spoznanj, poudarja predvsem akcijsko in kvalitativno raziskovanje. Učitelji so se vključevali v mednarodno sodelovanje že v šestdesetih letih 20. stoletja – to Flaker (2005) poimenuje pionirska faza v razvoju socialnega dela.

Na začetku sedemdesetih let 20. stoletja se je raziskovalna dejavnost začela krepiti in je tako pripomogla k razvoju novih metod socialnega dela. Raziskovalke in raziskovalci so spoznanja preizkušali v praksi in postopno razvijali znanstveno podlago socialnega dela. Po letu 1987 pa se je znanost socialnega dela z ustanovitvijo znanstvene in izobraževalne ustanove socialnega dela uveljavila tudi v akademski sferi. Predvsem bolonjska reforma v izobraževanju nas je učiteljice in učitelje na Fakulteti za socialno delo še dodatno spodbudila, da smo na podlagi raziskovalnih ugotovitev o potrebah določenih skupin in o potrebah iz prakse oblikovali prenovljene programe izobraževanja za socialno delo, ki zdaj v veliki meri temeljijo na lastni znanstveni in raziskovalni dejavnosti (Mesec, 2015).

Flaker (2005) v memoarski analizi poti in prehodov izobraževanja za socialno delo omenja pomen raziskovanja in opiše nekaj ključnih mejnikov in raziskav. V prvih raziskavah so se raziskovalke in raziskovalci ukvarjali s temami prostovoljnega dela v socialnem delu, s skupnostnim delom, delom z otroki in mladostniki, starejšimi, socialnim delom z družino.

V devetdesetih letih 20. stoletja so se tem temam pridružile še teme s področja duševnega zdravja, hendikepa, zasvojenosti, raziskave za potrebe razvoja sistema socialnega varstva in novih področij socialnega dela (kibernetika socialnega dela, študije spolov, etnična vprašanja, organizacija socialnega dela). Po letu 2000 Flaker (2005) omenja teme s področja namestitvenih struktur socialnega varstva, vzpostavljanja sistema evalviranja na področju socialnega varstva, socialni konstruktivizem, vlogo uporabnikov socialnega varstva,

demenço, begunce. V tem pregledu opozori še na to, da so v obdobju po letu 1990 in potem v novem tisočletju prevladovala tako temeljne kot aplikativne raziskave, ki so jih raziskovalci izvajali s podporo Ministrstva za znanost in pozneje v programski skupini. Precej raziskovalne dejavnosti je potekalo tudi po naročilu Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve.

Memoarska analiza raziskovalne dejavnosti (Flaker, 2005) omenja pomembne teme, mejnike, načine financiranja, vendar na manj sistematičen način, ki ne obsega vseh poudarkov raziskovanja. Podrobne analize raziskovalne dejavnosti na Fakulteti za socialno delo v tem pogledu do zdaj še nismo opravili. Pomemben prispevek k bolj sistematični in pregledni predstavitvi raziskovalnega dela je sicer zbornik *Pregled raziskovalnega dela 1969–2010* (Kunič, 2011), v katerem so povzetki raziskovalno-razvojnih projektov s ključnimi informacijami o vsebini (tema raziskovanja), populacijah in financerjih posameznih projektov. Po letu 2008 smo osnovne informacije o raziskovalno-razvojnih projektih začeli objavljati na spletnih straneh fakultete (Arhiv projektov, 2019; Aktualni projekti, 2019).

Ker ugotovitve iz tujine (Lyons, 2000; Lorenz, 2017; Heule, Knutagård in Kristiansen, 2017) nakazujejo, da so rezultati raziskav s področja socialnega dela (npr. razvoj novih metod in tehnik, prilagojenih potrebam ljudi; analize položaja določenih skupin oseb, ki živijo v ranljivih kontekstih; opozarjanje na diskriminacije, neenakosti, kršitve človekovih pravic) pogosto spregledani pri načrtovalcih in izvajalcih socialnih politik, saj ti izhajajo iz redukcionističnih pogledov na socialne izzive in v socialne politike vnašajo težnje po večji učinkovitosti in managerializmu, je namen članka pokazati, kako se to (če se sploh) vidi na (finančni) podpori raziskovanju v socialnem delu in katerim temam ter skupinam oseb so raziskovalke in raziskovalci v petdesetletnem obdobju v Sloveniji namenjali pozornost.

Pokazati želim, da smo dejavnost raziskovanja na Fakulteti za socialno delo v vseh obdobjih razvijali z občutljivostjo za različne skupine ljudi, ki bi jih zaradi njihovega obrobne položaja v družbi socialne politike lahko spregledale, oziroma da tudi ne glede na različne načine ali vire financiranja, zaradi katerih raziskovalke in raziskovalci niso vedno imeli neposrednega vpliva na določanje tem raziskovanja, raziskovalna dejavnost na fakulteti za socialno delo obravnava teme, ki so povezane z razvojem konceptov, metod in tehnik socialnega dela.

V nadaljevanju članka prikazujem pregled raziskovalne dejavnosti na Fakulteti za socialno delo (in njenih predhodnicah) glede na merila, ki izhajajo iz prej utemeljenega namena (teme, financerji, populacije). Najprej prikažem metodologijo, na kateri temelji analiza povzetkov raziskovalno-razvojnih projektov. Nato sledi pregled dejavnosti. V sklepu članka pa prikažem ključne poudarke, značilnosti in pomembne izzive v posameznih obdobjih, ki so aktualni tudi v današnjem času. Obdobja pregleda raziskovalno-razvojne dejavnosti se približno prekrivajo s pomembnimi mejniki sprememb v izobraževanju za socialno delo v Sloveniji. Tako je lahko pregled raziskovanja podlaga za nadaljnje analize primerjav raziskovalne in izobraževane dejavnosti ter prenosa znanja v prakso.

Pregled raziskovalnega in razvojnega dela

Metodologija

Pregled raziskovalnega in razvojnega dela na Fakulteti za socialno delo sem pripravila na podlagi kvalitativne analize povzetkov raziskovalno-razvojnih projektov. Enote analize so povzetki vsebine 172 raziskovalno-razvojnih projektov, ko so bili izvedeni na Fakulteti za socialno delo (in na njenih predhodnicah – Višji šoli za socialne delavce in Visoki šoli za socialno delo). Za obdobje 1969–2010 je raziskovalno delo pregledno urejeno v zborniku povzetkov *Pregled raziskovalnega dela 1996–2010* (Kunič, 2011), za pozneje opravljene raziskave (do leta 2015) je na voljo pregled v reviji *Socialno delo* (Petrovič Jesenovec in ten Veen, 2015); pregled raziskav za zadnja leta pa je objavljen tudi na spletnih straneh fakultete (Arhiv projektov, 2019; Aktualni projekti, 2019). V vsem tem času so raziskovalke in raziskovalci, ki so bili zaposleni na Fakulteti za socialno delo (in njenih predhodnicah), sodelovali tudi v različnih raziskovalnih projektih v drugih organizacijah oz. raziskovalnih institucijah zunaj Fakultete za socialno delo. Ti v analizo niso vključeni.

V povzetkih raziskovalno-razvojnih projektov sem bila pozorna na teme (vsebine) raziskav, ki razkrivajo, kaj so v določenem obdobju raziskovalke in raziskovalci ali pa financerji zaznavali kot probleme ali potrebe. Pri analizi tem raziskovanja sem raziskave v naslednjem koraku razdelila na tiste, ki so ožje povezane s socialnim delom (razvoj metod, konceptov, teorij, raziskave prakse, aplikativne raziskave ...), in na tiste, ki se ukvarjajo s širšim kontekstom pojasnjevanja vloge socialnega dela v družbi, (družbeni vidiki, družbene razmere, socialna politika, socialno varstvo, uporabniška gibanja ...).

Velikokrat so se raziskovalke in raziskovalci v posamičnem raziskovalnem projektu ukvarjali tako ožje s socialnim delom kot s širšim kontekstom in zato dosledna delitev na ti skupini ni bila vedno možna. Naslednje merilo za analizo je bil način financiranja. Iz povzetkov raziskav sem izpisala vire financiranja in bila pozorna na to, kako so ti viri omogočali bolj odprto izbiro tem ali pa jih omejili na vnaprej razpisane teme. Če teme vnaprej določijo financerji, obstaja večja verjetnost, da bodo spregledane teme, ki jih kot pomembne zaznajo raziskovalke in raziskovalci.

Kot opozarjata Labonté-Roset (2005) in Lorenz (2017), se to lahko zgodi zaradi marginaliziranega položaja določenih skupin ali celo stroke same. Na področju socialnega dela (in podobno je z drugimi humanističnimi in družboslovnimi znanostmi) je to lahko izziv, saj raziskujemo skupine ljudi, ki so pogosto potisnjene na rob družbe, so manj številčne (in zato pogosto nezanimive za politiko, ki določa teme) in velikokrat potrebujejo posrednike, da se sliši njihov glas (Lorenz, 2017). Zato kot naslednji kriterij za analizo pregleda raziskav vključujem še, katere skupine so bile objekti (kot so poimenovane v kontekstu pozitivistične paradigme raziskovanja) oz. subjekti ali soustvarjalci raziskovanja (v primeru interpretativne ali konstruktivistične paradigme) (Lyons, 2000).

V prikazu rezultatov analize tem, populacij in financerjev ne uporabljam številčnega prikaza, ker je namen le vsebinski pregled. Zgolj preštevanje tem,

populacij in financerjev namreč ne bi prikazalo realne slike pogostosti in globine raziskovalne dejavnosti na teh področjih, saj so bili projekti zelo različni tudi glede na dolžino trajanja, višino finančnih sredstev in kompleksnost (v nekaterih projektih je bilo več tem, več populacij), o tem pa v povzetkih ni vedno na voljo vseh informacij. Zaradi teh dejstev večje število raziskav samo po sebi še ne pomeni, da so bile posamezne raziskovane teme tudi temeljiteje raziskane. Je pa iz analize v posameznih obdobjih kljub temu razvidno, kaj so bile prevladujoče oziroma pogostejše teme.

Pregled raziskovalno-razvojne dejavnosti v nadaljevanju prikazujem po obdobjih: prvo obdobje do leta 1989 vključuje 48 raziskav, obdobje 1990–1999 26 raziskav, sledi obdobje 2000–2010 (46 raziskav) in obdobje po letu 2011 (52 raziskav). Časovne ločnice se tako približno pokrivajo s pomembnimi mejniki sprememb v izobraževanju za socialno delo. Na začetku devetdesetih let 20. stoletja smo dobili Visoko šolo za socialno delo, v naslednji dekadski Fakulteto za socialno delo. Že pred letom 2010 pa smo začeli izvajati prenovljene programe izobraževanja za socialno delo po bolonjski reformi. Pregled raziskovalne dejavnosti po teh obdobjih omogoča morebitne nadaljnje primerjalne analize s študijskim programom ali pa prenosom dobljenih ugotovitev v prakso in zakonodajo na področjih, na katerih so bile izvedene raziskave.

Pregled raziskovalno-razvojne dejavnosti po obdobjih

V preglednici 1 prikazujem pregled ključnih tem, populacij in financerjev po posameznih obdobjih. V nadaljevanju temu dodajam podrobnejši opis, saj so se raziskovalke in raziskovalci ukvarjali še s posamičnimi, redkeje zastopanimi temami ali populacijami, ki zaradi redkosti niso nič manj pomembne. Prav nasprotno, nakazujejo, da so se raziskovalke in raziskovalci v določenih obdobjih začeli ukvarjati s temami ali populacijami, ki so takrat bile še marginalne in so jim šele s takšnim raziskovanjem dali glas (Zaviršek, 2005; Šugman Bohinc, 2016; Videmšek, 2017).

V prvem obdobju, do leta 1989, so v okviru raziskovanja tem, ki so ozko povezane s socialnim delom, raziskovalke in raziskovalci največkrat raziskovali prostovoljno delo (pregled praks vključevanja prostovoljcev v socialno delo, preventivno delo), skupinsko dinamiko (ta po tem obdobju ni več posebna tema raziskovanja), skupnostno delo, delo z mladimi, svetovalno delo, delo z družino in na sploh pomoč med ljudmi (tudi samopomoč). V več raziskavah so se ukvarjali z izobraževanjem in poklicnim delovanjem socialnih delavk (izhodišča in utemeljitve za prehod na visokošolsko izobraževanje socialnih delavk, primerjava raznih izobraževalnih sistemov, ugotavljanje izobraževalnih potreb, raziskovanje delovnih področij socialnih delavk, poklicne vloge). Raziskovali so temelje socialnega dela oz. institucionalizacijo socialnega dela. Pojavile pa so se tudi prve raziskave na področju duševnega zdravja in rejništva.

Med raziskavami, ki se ukvarjajo s širšim kontekstom socialnega dela, so prevladovala teme: odnos med socialno politiko in pravom, odnos med socialno politiko in gospodarstvom, samoupravljanje, združeno delo, socialno skrbstvo oz. socialno varstvo (tudi zgodovina socialnega varstva), socialni

Preglednica 1: Pregled ključnih tem, populacij, financirjev po posameznih obdobjih.

Obdobje	Prevladujoče teme	Populacije	Financerji
do 1989	metode, koncepti, teorije socialnega dela, definiranje specifičnosti izobraževanja, raziskovanja v socialnem delu, delovnih vlog socialnih delavk; odnos med socialno politiko in socialnim delom	otroci, mladi, stari ljudje, socialne delavke, družine	Raziskovalna skupnost Slovenije; manjši delež zunanjih naročnikov
1990–1999	metode socialnega dela, razvijanje strategij raziskovanja, skupnostno delo, svetovalno delo, rejništvo, posvojitve, nasilje nad ženskami, težave z duševnim zdravjem; sistem socialnega varstva, centri za socialno delo, neprofitne organizacije, begunstvo, migracije	družine, ženske, otroci in mladi, socialni delavci, podjetja in neprofitne organizacije; begunci, uporabniki drog, osebe s težavami z duševnim zdravjem	več zunanjih naročnikov (Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, Mestna občina Ljubljana); razpisi raziskovalnih projektov na Ministrstvu za znanost in tehnologijo; mednarodni razpisi
2000–2010	skupnostno delo, preventivno oz. prostovoljno delo, pomoč starim ljudem oz. dolgotrajna oskrba, uporaba drog, zmanjševanje škode, koncepti socialnega dela v šolstvu, socialno delo z družino, posvojitve, pomoč v izrednih razmerah, hendikep, duševno zdravje, samopomoč, izobraževanje za socialno delo; oblikovanje sistema evalviranja socialnovarstvenih programov, deinstitucionalizacija, individualizirano financiranje storitev, stanovanjske skupine, zaposleni revni, socialno starševstvo, begunstvo in migracije, socialno skrbstvo in socialno varstvo, socialna vključenost	družine, ženske, otroci in mladi, stari ljudje (osebe z demenco), osebe, ki potrebujejo dolgotrajno oskrbo, študenti, programi in uporabniki na področju socialnega varstva, udeleženi v naravnih nesrečah	prevladujoč delež zunanjih naročnikov (ministrstva; lokalne skupnosti); Agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS); večja se delež mednarodnih razpisov (tudi razpisi skladov Evropske unije)
Po letu 2011	izobraževanje za socialno delo, teoretske podlage za socialno delo, duševno zdravje, socialno delo s starimi ljudmi, skupnostne oblike dela, socialno delo z družino, delo z otroki in mladimi, nasilje nad ženskami, hendikep, droge in zasvojenost, zagovornišтво; evalviranje socialnovarstvenih programov, deinstitucionalizacija, dolgotrajna oskrba, skrbstveno delo, oskrba v domovih za stare ljudi, usklajevanje delovnega in družinskega življenja, socialno podjetništvo, socialna kohezivnost, homofobija	stari ljudje (osebe z demenco), uporabniki socialnovarstvenih storitev, otroci in mladi, družine, strokovni delavci, podjetja oz. socialna podjetja, domovi za stare ljudi, lokalne skupnosti, zastopniki, ženske kot žrtve nasilja	večji delež zunanjih naročnikov (ministrstva, v kombinaciji s sredstvi Evropskega socialnega sklada, lokalne skupnosti, posamezne organizacije); ARRS; Javni sklad RS za razvoj kadrov in štipendij; več financ od mednarodnih organizacij

ukrepi oz. socialnovarstvene pomoči, centri za socialno delo, kakovost življenja in socialne razmere, socializacija, varstvo in vzgoja otrok, kadri. Začne se raziskovanje deinstitucionalizacije.

V velikem delu raziskovalnih projektov so raziskovalke in raziskovalci uporabljali sekundarne vire podatkov. Kot populacije prevladujejo upokoenci

oz. stari ljudje, otroci in mladi (predvsem ogrožene skupine), družine, socialne delavke in socialni delavci z različnih področij dela, redkeje še ženske, uporabniki socialnovarstvenih pomoči, centri za socialno delo, podjetja.

O obsegu financiranja raziskovalne dejavnosti je iz povzetkov raziskovalnih projektov težko sklepati (ker teh podatkov ni na voljo). Mesec in Rihter (2011) navajata, da je bilo financiranje v prvem obdobju precej skromno, saj so bila na voljo manjša sredstva. Ta so raziskovalkam in raziskovalcem omogočala vsaj delno fleksibilnost pri oblikovanju tem, sploh po letu 1985, ko je bila šola vpisana v register raziskovalnih organizacij in je pridobila raziskovalni program. Redkeje so v tem obdobju izvajali raziskave za zunanje naročnike (zunaj institucionalno določenih financerjev raziskovalnega dela, kot je bila Raziskovalna skupnost Slovenije), kot so bili: Komite za zdravstveno in socialno varstvo, Skupnost pokojninskega in invalidskega zavarovanja, Skupnost socialnega skrbstva, Skupnost socialnega skrbstva Ljubljana, Mestna raziskovalna skupnost Ljubljana. V tem obdobju so izvedli tudi mednarodno raziskavo pod okriljem Mednarodnega združenja šol za socialno delo z naslovom »Professional Education and Training for Social Work in Slovenia« (Kunič, 2011, str. 14–15).

V drugem obdobju, med letoma 1990 in 1999, so se raziskovalke in raziskovalci ukvarjali s skupinami tem, ki so ozko povezane s socialnim delom: razvijanje teorij in metod socialnega dela (npr. analiza tveganja, sistemska teorija, kontekstualne metode, metodologija raziskovanja – akcijsko raziskovanje, evalvacijsko raziskovanje v socialnem delu), skupnostno delo, ulično delo, svetovalno delo, skupinska dinamika, psihodinamika v družini; praktični pristopi (rejništvo, posvojitve, pomoč na domu, samopomoč), nasilje nad ženskami, kadri, socialno delo v delovnih organizacijah in duševno zdravje. Le posamične pa so bile raziskave o prostovoljnem delu, izobraževanju za socialno delo, socialnem delu z družino, hendikepu, demenci, zgodovini socialnega dela, drogah.

Med raziskavami, ki se ukvarjajo s širšim kontekstom socialnega dela, so prevladovala teme, kot so: deinstitutionalizacija, stanovanjske skupine, individualno financiranje storitev, begunstvo in migracije, ranljive skupine, socialno varstvo (normativi in standardi na področju socialnega varstva, socialna pomoč, centri za socialno delo, nevladne oz. neprofitne organizacije), vzgoja in izobraževanje (odnos šola – učenci s težavami), redkeje pa socialna politika (v splošnem pomenu).

V tem obdobju so raziskovalke in raziskovalci le v manjšem številu raziskovalnih projektov uporabljali sekundarne vire podatkov. Kot populacije prevladujejo družine, ženske, otroci in mladi, socialni delavci, podjetja in neprofitne organizacije; kot nove populacije v raziskovanju se pojavijo begunci, uporabniki drog, osebe s težavami z duševnim zdravjem.

Analiza financiranja raziskovalne dejavnosti pokaže, da se je v tem obdobju povečalo število raziskav za zunanje naročnike (med njimi prevladuje takratno Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, tudi Mestna občina Ljubljana). V nasprotju s prej določenim skupnim programom raziskovanja (ki je v tem obdobju sicer nekaj časa še obstajal) opazimo pojav novih shem

financiranja (v obliki razpisov za raziskovalne projekte, na katere se je bilo treba prijaviti na Ministrstvu za znanost in tehnologijo) in mednarodne vire financiranja (npr. finance Mednarodnega komisariata za begunce, projekti PHARE).

V obdobju med letoma 2000 in 2010 so se raziskovalke in raziskovalci v okviru tem, ki so ozko povezane s socialnim delom, ukvarjali s skupnostnim delom, preventivnim in prostovoljnim delom, pomočjo starim ljudem (socialno delo z osebami z demenco), dolgotrajno oskrbo, uporabo drog in odzivi, zmanjševanjem škode, analizo tveganja, koncepti socialnega dela v šolstvu, socialnim delom z družino, posvojitvami, pomočjo v izrednih razmerah, hendikepom, duševnim zdravjem, samopomočjo, psihosocialno pomočjo, izobraževanjem za socialno delo (zgodovinski pregled izobraževanja, razvojni projekti – tudi v mednarodnem kontekstu), evalvacijskim in akcijskim raziskovanjem.

Kot teme, v okviru katerih se raziskovalke in raziskovalci ukvarjajo s širšim kontekstom socialnega dela, se pojavljajo: oblikovanje sistema evalviranja socialnovarstvenih programov, deinstitucionalizacija, individualizirano financiranje storitev, stanovanjske skupine, uživalci drog (družbeni vidiki), družbeni modeli oviranosti, zaposleni revni, socialno starševstvo, begunstvo in migracije, socialno skrbstvo in socialno varstvo (potrebe po socialnih storitvah, socialnovarstveni programi, socialna pomoč, evalvacije na področju socialnega varstva, centri za socialno delo, nevladne organizacije), socialna vključenost, socialna pravičnost, kakovost življenja, socialna politika.

Število raziskav, v katerih so raziskovalke in raziskovalci uporabljali sekundarne vire podatkov, se je v obdobju od leta 2000 do leta 2010 še zmanjšalo. Kot populacije so prevladovalе družine (starši), ženske (žrtve nasilja), otroci in mladi, stari ljudje (osebe z demenco), osebe, ki potrebujejo dolgotrajno oskrbo, študenti, strokovnjaki oz. izvajalci programov na področju socialnega varstva, uporabniki v socialnovarstvenih programih, osebe s težavami z duševnim zdravjem, uporabniki drog in njihovi svojci, osebe s hendikepom, posvojitelji, udeleženi v naravnih nesrečah, vojaki pri izvajanju nalog v tujini, zaposleni revni, nevladne organizacije, socialnovarstveni programi.

Analiza financiranja raziskovalne dejavnosti v obdobju med letoma 2000 in 2010 pokaže prevladujoč delež raziskav za zunanje naročnike: različna ministrstva – Ministrstvo za znanost in tehnologijo, Ministrstvo za šolstvo in šport, Ministrstvo za obrambo, Ministrstvo za zdravje in med njimi prevladujoče Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve; precejšen delež raziskav je bil opravljen v sodelovanju z Inštitutom Republike Slovenije za socialno varstvo, posamezne s Skupnostjo centrov za socialno delo; kot vedno pomembnejši naročnik se pojavljajo lokalna okolja – predvsem mestne občine, med njimi izrazito Mestna občina Ljubljana – in po letu 2006 še Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Fakulteta za socialno delo je leta 2004 namreč dobila programsko skupino (na javnem razpisu za določeno obdobje; po poteku tega obdobja agencija za raziskovanje, ki dodeljuje sredstva, preveri kakovost skupine in odobri sredstva za naslednje finančno obdobje) »Socialno delo kot nosilec procesov družbenega vključevanja in socialne pravičnosti – teoretske podlage, metodološke

in metodične usmeritve in zgodovinski razvoj«. Več je tudi financiranja prek mednarodnih razpisov (med njimi predvsem razpisi skladov Evropske unije).

Pri analizi raziskovalno-razvojne dejavnosti za obdobje po letu 2011 pa se je pojavila ovira, saj povzetki vseh raziskovalnih in razvojnih projektov niso dostopni v enotni obliki. Tako dostopa do vseh podatkov, ki so bili na voljo za predhodna obdobja, ni. Opisi nekaterih raziskovalno-razvojnih projektov (Arhiv projektov, 2019; Aktualni projekti, 2019) so natančnejši, za druge pa obstajajo samo podatki o naslovih in virih financiranja. Zato sem v celoti analizirala le teme in vire financiranja, populacije raziskovanja pa le delno.

Ugotavljam, da je po letu 2011 nekoliko manj raziskav, ki so ozko povezane s socialnim delom. So pa med temi temami: izobraževanje za socialno delo (nadaljujejo se projekti vzpostavljanja izobraževalnih programov za socialno delo v tujini, sodelovanje pri zagotavljanju kakovosti v izobraževanju), teoretske podlage za socialno delo, duševno zdravje, socialno delo s starimi ljudmi (z osebami z demenco, potrebe starih ljudi) in skupnostne oblike dela (v povezavi z dolgotrajno oskrbo), socialno delo z družino, delo z otroki in mladimi (v šolskem okolju), nasilje nad ženskami, hendikep, droge in zasvojenosti, zagovorništvo.

V okviru raziskav, ki se ukvarjajo s širšim kontekstom socialnega dela, so se raziskovalke in raziskovalci ukvarjali z evalviranjem socialnovarstvenih programov, deinstitutionalizacijo, dolgotrajno oskrbo, skrbstvenim delom, oskrbo v domovih za stare ljudi, usklajevanjem delovnega in družinskega življenja, socialnim podjetništvom, socialno kohezivnostjo, homofobijo. So se pa raziskovalke in raziskovalci v zadnjem desetletju ukvarjali tudi s temami, ki se bolj posredno povezuje s socialnim delom ali poudarjajo interdisciplinarne vidike, to so zdravje, prehranska samozadostnost, psihologija in sociologija vsakdanjega življenja.

V obdobju po letu 2011 je bilo nekoliko več raziskav, ki so (delno) temeljile na sekundarnih virih podatkov. Sicer so kot populacije raziskovalke in raziskovalci največkrat opredeljevali stare ljudi (med njimi osebe z demenco), uporabnike socialnovarstvenih storitev, otroke in mladostnike, družine (starše), strokovne delavce, podjetja oz. socialna podjetja, domove za stare ljudi, lokalne skupnosti in njihove prebivalce, zastopnike, ženske kot žrtve nasilja.

Analiza financiranja kaže na nadaljevanje trenda financiranja raziskav večinoma prek zunanjih naročnikov, kot so ministrstva (predvsem Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport, pogosto v kombinaciji s sredstvi Evropskega socialnega sklada, in precej manj Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti), Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo, Agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije, lokalne skupnosti (predvsem Mestna občina Ljubljana, Občina Straža). Se pa kot financerji v tem obdobju pojavijo še Javni sklad Republike Slovenije za razvoj kadrov in štipendij ter posamezne organizacije (domovi za stare ljudi, Skupnost socialnih zavodov Slovenije, Zveza društev slepih in slabovidnih oseb Slovenije). Vedno več financirajo tudi mednarodne organizacije: predvsem Evropska komisija in Evropski socialni sklad, posamično pa so raziskovalno-razvojne projekte financirale tudi druge mednarodne organizacije.

Sklep

V pregledu raziskovalne dejavnosti sem prikazala, kaj so bili ključni poudarki (teme) raziskovanja v petdesetletnem obdobju. Tak pregled razkriva, kaj so v določenem obdobju raziskovalci in raziskovalci ali financerji zaznavali kot probleme ali potrebe. Smernice in globalni standardi za izobraževanje za socialno delo (IASSW, b.d.a.) pripisujejo raziskovanju velik pomen.

Analiza opravljenega raziskovalnega dela (tem, namena, populacij, virov financiranja) od leta 1969 kaže, da v Sloveniji na področju izobraževanja za socialno delo upoštevamo te smernice. Z raziskovalno-razvojno dejavnostjo smo se raziskovalke in raziskovalci poleg temeljnega namena – razvijati prakso in teorijo socialnega dela (in znanja vnašati v izobraževalne programe in v prakso) – ukvarjali še s širšimi družbenimi in političnimi temami (socialno varstvo in socialna politika) in z družbenim položajem populacij, ki so uporabniki socialnovarstvenih storitev.

Prav tako so ugotovitve raziskav (o potrebah uporabnikov in strokovnjakov, razvijanje teorij in konceptov socialnega dela) omogočale razvijanje študijskih vsebin in prilagajanje študija socialnega dela aktualnim razmeram v družbi (Flaker, 2005; Mesec, 2015). Mesec in Rihter (2011) navajata, da je visokošolski program izobraževanja za socialno delo, ki so ga začeli izvajati v študijskem letu 1992/93, temeljil na ugotovitvah in rezultatih raziskovalne dejavnosti in omogočil, da socialno delo ni bilo več zgolj stroka, ampak je postalo znanost o procesih pomoči.

Z analizo raziskovalne dejavnosti sem pokazala, da so v prvem obdobju (do leta 1989) prevladovalе teme, ki so ozko povezane s socialnim delom (razvoj metod, konceptov, teorij, raziskave prakse, aplikativne raziskave, razvoj metod raziskovanja v socialnem delu). V zadnjem desetletju 20. stoletja (med letoma 1990 in 1999) so se raziskovalke in raziskovalci začeli ukvarjati še z raziskovanjem položaja uporabnikov različnih skupin tudi zaradi odziva na aktualne družbene razmere (npr. migracije, staranje prebivalstva, povečevanje težav z duševnim zdravjem). Še naprej so razvijali teorije in koncepte socialnega dela (duševno zdravje, hendikep, svetovalna služba, nasilje nad ženskami). To je (med drugim) omogočilo oblikovanje avtonomne vede o socialnem delu in poznejše preoblikovanje Visoke šole za socialno delo v Fakulteto za socialno delo (Flaker, 2005).

Z analizo sem ugotovila, da se je v tem obdobju povečalo število raziskav, ki so se ukvarjale s širšim kontekstom pojasnjevanja vloge socialnega dela v družbi (družbeni vidiki, družbene razmere, socialna politika, socialno varstvo, uporabniška gibanja ...). S pomočjo raziskovanja na tem področju so raziskovalke in raziskovalci pripravili različne predloge za oblikovanje smernic za socialnovarstveno politiko (*Nacionalni program socialnega varstva do leta 2005*, 2000) in spremembe pravilnikov in sploh zakonodaje na področju socialnega varstva pa tudi inovativnih programov na področju socialnega varstva (Flaker, 2005).

Od leta 2000 do leta 2010 in v obdobju po letu 2011 še bolj prevladuje raziskovanje tem, ki jih lahko umestimo v širši kontekst pojasnjevanja vloge

socialnega dela v družbi. Raziskovalke in raziskovalci se še vedno, a manj ukvarjamo z razvijanjem teorije in refleksijo o praksi socialnega dela.

Od začetkov (formalnega) raziskovanja do danes analiza razkriva trend pri financiranju, ki nakazuje, da vedno več raziskovalne dejavnosti opravimo za zunanje naročnike na podlagi razpisanih tem, vedno manj pa je financiranja, ki omogoča, da lahko raziskovalke in raziskovalci sami določijo teme (kot je bilo financiranje v okviru Raziskovalne skupnosti v prvem obdobju ali v okviru programske skupine po letu 2004 in nekaterih razpisov Agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije).

Tega je bilo več do preloma tisočletja in v teh prvih tridesetih letih so raziskovalke in raziskovalci raziskovali več tem, ki so bile ozko povezane s socialnim delom. Pozneje se je s spremembami financiranja raziskovalne dejavnosti v pomenu, da pridobivamo raziskovalna sredstva predvsem z razpisov ali iz naročil (v obdobju med letoma 2000 in 2010 precej s področja socialnega varstva in v zadnjem desetletju tudi veliko mednarodnih razpisov), kjer so teme raziskovanja določene že vnaprej, spremenil tudi fokus raziskovanja, in sicer bolj na teme, ki se ukvarjajo s širšim kontekstom pojasnjevanja vloge socialnega dela, pa tudi na teme, ki so posredno povezane s socialnim delom ali poudarjajo interdisciplinarne vidike (to sem zaznala predvsem v zadnjem obdobju, po letu 2011).

Trend manjšanja števila raziskav, v katerih se raziskovalke in raziskovalci ukvarjajo s temami, ki so ozko povezane s socialnim delom (metode, koncepti, teorije), lahko povežemo tudi s tem, da se je v začetnih obdobjih veda socialnega dela šele oblikovala in da je bilo treba postaviti ustrezne temelje izobraževanja za socialno delo, razviti svoj fond znanja (teorije, koncepte) o procesih pomoči in podpore (Mesec in Rihter, 2011). Zato so takšne teme v začetnem obdobju še prevladoval. Po letu 2000 (oz. natančneje 2003, ko smo se preoblikovali v Fakulteto za socialno delo) tudi v raziskovalni dejavnosti nismo opustili teh tem, ki so ozko povezane s socialnim delom, a so začele prevladovati druge teme, ki pojasnjujejo širši družbeni in institucionalni kontekst, v katerem se izvaja socialno delo.

V času prevladujočega neoliberalizma sta nujna znanstveno raziskovanje in refleksija o družbenem kontekstu in razvijanju lastnih teorij in metod dela, da lahko upoštevamo temeljna načela socialnega dela (IASSW, b.d.b.). Analiza je pokazala, da je raziskovanje oteženo že zaradi obstoječega načina financiranja raziskovalne dejavnosti na podlagi razpisanih tem, ki jih določijo odločevalci oz. financerji. Neoliberalne socialne politike, ki poudarjajo pomen zmanjšanja vloge države v zagotavljanju socialne varnosti, zagovarjajo individualizem in odgovornost posameznika za lastno blaginjo (Taylor-Gooby, Leruth in Chung, 2017) in so v nasprotju s socialnodelovnimi načeli solidarnosti, socialne pravičnosti in enakopravnosti.

Avtorji (Hackett in Matthies, 2005; Ferguson, 2017) ob tem opozarjajo še na prevladujoče težnje socialnih politik po učinkovitosti in uspešnosti ter podjetniških vidikih. Očitno je, kar sicer ugotavljajo že drugi avtorji na področju socialnega dela (npr. Lorenz, 2017, Lyons 2000), da so vrednote in načela socialnega dela preveč v nasprotju z izhodišči neoliberalizma (ali

jih celo ogrožajo), da bi teme, ki so povezane s socialnim delom, odločevalci, ki pripravljajo raziskovalne programe (tudi na ravni EU), prepoznali kot pomembne in potrebne. Zato je v takih okoliščinah težje pričakovati, da bi financerji socialnodelovnim temam namenjali več pozornosti.

To pa pomeni izziv za raziskovanje (in izobraževanje) na področju socialnega dela, saj lahko pomembne teme, zaznane kot potrebe določenih skupin, ostanejo neraziskane in se nanje ne bomo mogli ustrezno odzvati. Precej raziskovalne dejavnosti v socialnem delu sicer poteka zunaj formalnih projektov v obliki raziskovalnih in zaključnih nalog študentk in študentov; manjših raziskav, ki jih socialne delavke in socialni delavci izvajajo za potrebe prakse. Med izobraževanjem si namreč prizadevamo za to, da socialne delavke in socialne delavce usposobimo, da postanejo kritični bralci raziskovalnih ugotovitev in da pridobijo kompetence za raziskovanje v praksi (Fish, 2015). Prepustiti raziskovalno dejavnost predvsem ali zgolj raziskovanju v okviru študijskega procesa ali prakse bi pomenilo, da se vračamo v obdobje pred več kot petdesetimi leti.

Zato je pomembno, da se v skladu z *Globalno izjavo o etičnih načelih v socialnem delu* (2019) zavzemamo za zagotovitev možnosti, da pri vseh dejavnostih (tudi pri raziskovanju) delujemo za socialno pravičnost, dostojanstvo človeka in neodtujljive pravice ljudi. Zato si je treba prizadevati, da tudi ob pomanjkanju virov financiranja ne bomo spregledali tem, ki so pomembne za osebe iz skupin, ki nimajo glasu. V zadnjih desetletjih nam predvsem več participacijskega raziskovanja in vključevanja uporabniškega raziskovanja (Videmšek, 2017; Heule, Knutagård in Kristiansen, 2017) omogoča, da lažje prepoznavamo teme, ki so pomembne z vidika ljudi, ki doživljajo različne stiske.

Viri

- Aktualni projekti (2019). Fakulteta za socialno delo. Raziskovalno in razvojno delo. Pridobljeno 10. 6. 2019, s https://www.fsd.uni-lj.si/raziskovalno_in_razvojno_delo/projekti/aktualni_projekti/
- Alston, M., & Bowles, W. (2003). *Research for social workers: an introduction to methods*. Druga izdaja. London: Routledge.
- Arhiv projektov (2019). Fakulteta za socialno delo. Raziskovalno in razvojno delo. Pridobljeno 10. 6. 2019, s https://www.fsd.uni-lj.si/raziskovalno_in_razvojno_delo/projekti/arhiv_projektov/
- Blakemore, T., & Howard, A. (2015). Engaging undergraduate social work students in research through experience-based learning. *Social Work Education*, 34(7), str. 861–880.
- Ferguson, I. (2017). Hope over fear: social work education towards 2025. *European Journal of Social Work*, 20(3), str. 322–332.
- Fish, J. (2015). Investigating approaches to the teaching of research in undergraduate social workprograms: a research note. *British Journal of Social Work*, 45, str. 1060–1067.
- Flaker, V. (2005). Od praktičnega poklica k dejavni znanosti. Memoarska analiza poti in prehodov izobraževanja za socialno delo (1975–2005). V D. Zaviršek (ur.), *„Z diplomo mi je bilo lažje delati!“: znanstveni zbornik ob 50-letnici izobraževanja za socialno delo v Sloveniji* (str. 65–135). Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Globalna izjava o etičnih načelih v socialnem delu* (2019). Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Gredig, D., & Bartelsen-Raemy, A. (2018). Exploring social work students' attitudes toward research courses: predictors of interest in research-related courses among first year students enrolled in a bachelor's programme in Switzerland. *Social Work Education*, 37(2), str. 190–208.

- Hackett, S. & Matthies, A. (2005). Towards research-oriented social work education in Europe. *European Journal of Social Work*, 8(3), str. 245–246.
- Heule, C., Knutagård, M., & Kristiansen, A. (2017). Mending the gaps in social work education and research: two examples from a Swedish context. *European Journal of Social Work*, 20(3), str. 396–408.
- IASSW (b.d.a.). *Global standards for social work education and training*. Pridobljeno 10. 6. 2019 s <https://www.iassw-aiets.org/global-standards-for-social-work-education-and-training/>.
- IASSW (b.d.b.). *Global definition of social work*. Pridobljeno 24. 10. 2019 s <https://www.iassw-aiets.org/global-definition-of-social-work-review-of-the-global-definition/>
- Kunič, L. (ur.) (2011). *Pregled raziskovalnega dela 1969–2010*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Labonté-Roset, C. (2005). The European higher education area and research-orientated social work education. *European Journal of Social Work*, 8(3), str. 285–296.
- Leskošek V., & Zaviršek D. (ur.) (2005). *Znanstveni posvet Zgodovina socialne politike, socialnega dela in izobraževanja za socialno delo v Sloveniji: zbornik povzetkov*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Lorenz, W. (2017). Social work education in Europe: towards 2025. *European Journal of Social Work*, 20(3), str. 311–321.
- Lyons, K. (2000). The place of research in social work education. *The British Journal of Social Work*, 30(4), str. 433–447.
- Mesec, B. (1997). *Metodologija raziskovanja v socialnem delu I*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- Mesec, B. (2015). Kakovost visokega šolstva in Fakulteta za socialno delo. *Socialno delo*, 54(3–4), str. 233–239.
- Mesec, B., & Rihter, L. (2011). Predgovor: raziskovalno delo FSD skozi čas. V L. Kunič (ur.), *Pregled raziskovalnega dela 1969–2010* (str. 13–24). Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Nacionalni program socialnega varstva do leta 2005* (2000). *Ur. l. RS*, št. 31/2000.
- Petrović Jesenovec, B., & ten Veen, M. (2015). Seznam raziskovalnih in razvojnih projektov/programov na Fakulteti za socialno delo v času 2010–2015. *Socialno delo*, 54(3–4), str. 253–258.
- Ponnuswami, I. & Harris, N. (2017). Teaching research methods to social work students in India and Australia: reflections and recommendations. *Social Work Education*, 36(6), str. 690–701.
- Šugman Bohinc, L. (2016). Socialno delo v uresničevanju idealov pravične družbe. *Socialno delo*, 55(5–6), str. 221–239.
- Taylor-Gooby, P., Leruth, B., & Chung, H. (2017). *After austerity*. Oxford: Oxford University Press.
- Videmšek, P. (2017). Expert by experience research as grounding for social work education. *Social Work Education*, 36(2), str. 172–187.
- Zaviršek, D. (ur.) (2005). *»Z diplomom mi je bilo lažje delat!«: znanstveni zbornik ob 50-letnici izobraževanja za socialno delo v Sloveniji*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.